

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Навчально-науковий інститут права та психології
Кафедра теорії, історії та філософії права**

Т. А. Кумеда, Г. М. Петрова

**ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ
ЕТИКИ ПСИХОЛОГА**

Методичні рекомендації

**Київ
2025**

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Навчально-науковий інститут права та психології
Кафедра теорії, історії та філософії права

Т. А. Кумеда, Г. М. Петрова

ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ПСИХОЛОГА

Методичні рекомендації

Київ
2025

УДК 174:159.9-052](072)
К90

Авторський колектив:

Кумеда Т. А., кандидат мистецтвознавства, доцент, професор кафедри теорії, історії та філософії права навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ;

Петрова Г. М., кандидат філософських наук, доцент кафедри теорії, історії та філософії права навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

Рецензенти:

Андросюк В. Г., кандидат психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем управління правоохоронною діяльністю та її психологічного супроводження навчально-наукового інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ;

Некіз Т. А., доктор філософії в галузі психології, викладач кафедри теоретичної та консультативної психології факультету психології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ 21 жовтня 2025 року (протокол № 9)

Матеріали подано в авторській редакції. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть автори.

Кумеда Т. А.

К90

Основи професійної етики психолога [Текст]: метод. рек. / Т. А. Кумеда, Г. М. Петрова. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. – 60 с.

У методичних рекомендаціях розкрито зміст навчальної дисципліни «Основи професійної етики психолога», яку викладають на першому курсі бакалаврату в навчально-науковому інституті права та психології НАВС, надано рекомендації з підготовки до семінарських завдань, а також зосереджено увагу на завданнях для самостійної роботи студентів. У виданні висвітлено основні фабули для практичної роботи та ситуаційних завдань, що використовують в освітньому процесі.

Видання призначене для науково-педагогічних працівників, які викладають відповідну дисципліну, а також здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю «Психологія».

УДК 174:159.9-052](072)

© Національна академія внутрішніх справ, 2025

© Кумеда Т. А., Петрова Г. М., 2025

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО НАВЧАЛЬНУ ДИСЦИПЛІНУ	4
ПРОГРАМА І ПЛАН АУДИТОРНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ	8
Тема 1. Етика як філософська дисципліна. Історія розвитку етичних вчень	8
Тема 2. Категоріальний апарат етики та його практичне значення.....	12
Тема 3. Професійна етика: сутність, завдання, історія виникнення та розвитку	19
Тема 4. Формування системи моральних принципів і цінностей професійної діяльності.....	23
Тема 5. Нормативно-правова основа етичних засад професійної діяльності.....	27
Тема 6. Основні принципи та форми спілкування. Діловий етикет	31
Тема 7. Морально-етичні проблеми сучасності та їх відображення в професійній діяльності.....	37
ФАБУЛИ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ПРАКТИЧНОЇ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	41
ФАБУЛИ СИТУАЦІЙНИХ ЗАВДАНЬ.....	43
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	46
ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ НАПИСАННЯ НАУКОВИХ ТЕЗ.....	51
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	53
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ	56

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО НАВЧАЛЬНУ ДИСЦИПЛІНУ

Предметом вивчення навчальної дисципліни є моральна свідомість особи, моральний вимір професійної діяльності психолога, моральні відносини у професійній діяльності.

Метою вивчення навчальної дисципліни є ознайомлення з історією виникнення та розвитку етики як науки та її місцем в системі філософського знання, особливостями взаємозв'язку моралі та етики, основними категоріями етики, особливостями професійної етики, моральним змістом професійної діяльності, нормативно-правовою основою етичних засад професійної діяльності, діловим етикетом, а також формування у здобувачів гуманістичного ставлення до професійної діяльності.

Завдання навчальної дисципліни:

- сприяти формуванню у здобувачів вищої освіти почуття професійного і громадянського обов'язку, гуманності, толерантності, поважного ставлення до закону, чесності, патріотизму та інших моральних якостей, необхідних фахівцям під час виконання професійних завдань;

- ознайомлення з теоретичними основами професійної етики;

- вивчення і систематизація основних етичних категорій;

- ознайомлення з особливостями прояву морального чинника у професійній діяльності;

- вивчення проблеми морального вибору і моральних конфліктів у професійній діяльності;

- формування навичок і знань ділового спілкування і ділового етикету;

- набуття здатності орієнтуватися в основних напрямках і течіях етики, їх безпосереднього відтворення у духовному світі людини;

- знання основних періодів розвитку етики як науки, сутність, структуру та основні функції моралі, сутність і види морально-етичних принципів та цінностей;

- ознайомлення з вимогами нормативно-правових актів у сфері моралі та етики.

Пререквізити: вступ до спеціальності, правознавство, психологія здоров'я та здорового способу життя, антропологія.

Постреквізити: філософія, історія психології, соціологія, конфліктологія.

Перелік компетентностей відповідно до освітньої програми ступеня вищої освіти бакалавра:

Інтегральна компетентність:

здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі психології, що передбачають застосування основних психологічних теорій та методів та характеризуються комплексністю і невизначеністю умов.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК10. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини та громадянина в Україні.

ЗК11. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК):

СК3. Здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків (зокрема в контексті організації заходів раннього втручання).

СК10. Здатність дотримуватися норм професійної етики.

СК11. Здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку.

Програмні результати навчання:

PH13. Взаємодіяти, вступаючи в комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають інші культуральні чи гендерно-вікові відмінності.

PH15. Відповідально ставитися до професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку.

PH16. Знати, розуміти та дотримуватися етичних принципів професійної діяльності психолога.

PH17. Демонструвати соціально відповідальну та свідому поведінку, слідувати гуманістичним та демократичним цінностям у професійній та громадській діяльності.

Знання, уміння, навички

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувачі вищої освіти повинні:

знати:

філософсько-методологічний зміст категоріально-понятійного апарату навчальної дисципліни з метою його застосування в практичній діяльності; основні напрями і течії сучасної етики, їх безпосереднього відтворення у духовному світі людини; вимоги основних нормативно-правових актів у сфері моралі та етики; основи ділового етикету і форми ділового спілкування;

вміти:

оцінювати ситуацію морального вибору і морального конфлікту, визначати шляхи їх розв'язання та при потребі ступінь професійного ризику; забезпечувати попередження виникнення надзвичайних конфліктних ситуацій у сфері ділового спілкування та етикету; розвивати творчий потенціал, що спрямований на досягнення успіху у професійній діяльності, підтримувати прагнення до самовдосконалення та найвищої професійної майстерності;

володіти навичками:

взаємодії, комунікативності, толерантності до осіб з іншими світоглядними і життєвими установками; дотримання основ ділового етикету і форми ділового спілкування; виявлення та попередження конфліктних ситуацій.

Структура навчальної дисципліни

Тема 1. Етика як філософська дисципліна. Історія розвитку етичних вчень.

Тема 2. Категоріальний апарат етики і його практичне значення.

Тема 3. Професійна етика: сутність, завдання, історія виникнення та розвитку.

Тема 4. Формування системи моральних принципів і цінностей професійної діяльності.

Тема 5. Нормативно-правова основа етичних засад професійної діяльності.

Тема 6. Основні принципи і форми спілкування. Діловий етикет.

Тема 7. Морально-етичні проблеми сучасності та їх відображення у професійній діяльності.

ПРОГРАМА І ПЛАН АУДИТОРНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Етика як філософська дисципліна. Історія розвитку етичних вчень

Походження термінів «етика», «мораль», «моральність». Виникнення етики як науки та її місце в системі філософського знання. Історична мінливість предмету етики. Мораль і етика: особливості взаємозв'язку. Вплив етики на формування та розвиток моральності.

Походження і сутність моралі, її роль у житті суспільства і людини. Основні етапи історичного розвитку моралі. Властивості моралі як специфічної форми суспільних відносин. Страх, сором, совість: особливості їх виявлення у суспільному житті. Мораль у системі соціальних цінностей. Гуманістичний зміст моралі. Основні функції моралі: ціннісно-нормативна, регулятивна, комунікативна, світоглядна, виховна.

Структура моралі. Моральна свідомість і моральна практика. Специфіка моральної свідомості. Основні елементи моральної свідомості: моральні почуття, норми, принципи, поняття, ідеали, моральна воля. Взаємозв'язок моральної свідомості, діяльності, взаємовідносин.

Історія розвитку етичних вчень: етичні вчення традиційного і модерного суспільства. Етичні погляди античних мислителів. Християнська етика. Етичні погляди доби Просвітництва. Революційна етика. Плюралістичність етичних поглядів сучасності.

1. Етика як філософська наука. Генеза та історія еволюції термінів «етика» і «мораль».

2. Етика як філософія життя (Е. Фромм «мистецтво жити»).

3. Проблема походження моралі у філософській етиці.

4. Мораль та право як регулятори суспільного життя. Формування морально-правової свідомості.

Методичні поради з викладання теми: необхідно розглянути взаємозв'язок понять «етика» – «мораль» – «моральність», окремо висвітливши питання про взаємодію та взаємовідношення моралі і права. Варто також розглянути місце етики як навчальної дисципліни в системі дисциплін, які

передбачені навчальними планами, вказавши на існуючі міждисциплінарні зв'язки.

До першого питання. Необхідно звернути увагу на те, що мораль є одним із способів (разом із правом, релігією, наукою, політикою, філософією, мистецтвом) нормативного регулювання поведінки людини, особливою формою суспільної свідомості й видом суспільних відносин. Особливістю моралі є те, що вона регулює поведінку і свідомість людей у всіх сферах життя (виробнича діяльність, побут, сімейні, міжособистісні та інші відношення). Слід акцентувати увагу на те, що мораль поширюється також і на міжгрупові та міждержавні відносини. Необхідно з'ясувати, наскільки мораль здатна до змін протягом історичного розвитку людства. У відповіді належить обґрунтувати твердження, що мораль належить до тих загальнолюдських духовних цінностей, які визначають зміст соціального буття із самого початку виникнення людської цивілізації і залишається найважливішим її атрибутом до того часу, поки існує людина і суспільство.

Варто відзначити, що моральні норми щоденно відтворюються у суспільстві силою традиції, владою загально визнаної і підтримуваної всіма дисципліни, суспільною думкою, вони програмують відповідним чином поведінку індивідів, визначають спрямованість їх дій.

До другого питання. При підготовці питання слід відштовхуватися від розуміння, що етика допомагає людині усвідомити, як жити вдалим життям, робити вибір відповідно до совісті, розвивати такі якості, як толерантність, милосердя та повага, а також нести відповідальність за свої вчинки. Варто також розкрити розуміння поняття «мистецтво жити» Е. Фроммом, також слід спробувати дати власну інтерпретацію даного визначення. Також слід розвести поняття «наука» та «мистецтво», їх особливості та специфіку, і спробувати з'ясувати, у чому сутнісна різниця науки про мораль від мистецтва жити, і що об'єднує ці дві ідейні сфери. На підтвердження вислову мислителя: «Людина є центром і метою свого життя», слід навести і прокоментувати такі риси сучасного суспільства, як індивідуалізм та егоцентризм, відзначивши їх позитивні й негативні риси.

До третього питання. При підготовці до відповіді, слід звернутися до чотирьох основних позицій щодо походження моралі: *натуралістичної*, коли сутність моралі виводиться із загально людських, природних рис; *субстанційної* (власне, філософської), яка розглядає сутність моралі незалежно від

сутності людини, що закладена в основу буття суцього; та *соціальної*, що розглядає природу моралі як феномен договорів, угод і конвенцій, які укладаються у суспільстві певного типу на певному етапі його розвитку.

До четвертого питання. Важливими соціальними регуляторами і, водночас, значущими складниками людської культури є мораль і право. Обидва поняття формуються на єдиному принципі – справедливості (латиною – *justicia*). Варто зазначити, що впродовж історії проблема співвіднесеності моралі і права була об'єктом досліджень, і показати, як мислителі різних часів розглядали зв'язок моралі і права. Розкриваючи взаємовплив цих явищ, належить детально зупинитися на тому, що є спільного у моралі та праві і чим обумовлена їх відносна протилежність, відмінність.

Варто детально розглянути процес становлення так званої «людини раціональної», коли правова мораль із соціальної норми постає особистісним знанням. Необхідно відзначити, в яких ключових моментах на сьогоднішній день можливе суттєве розходження моральної позиції з правом, а також звернути увагу на зовнішній і внутрішній конфлікт моралі і права, що спричиняє кризу особистості.

Експрес-опитування основних термінів та понять теми:
етика, мораль, звичай, цінність, право, моральний регулятор, спільнота, духовність, культура, правова культура

Додаткові завдання для підготовки до семінарського заняття:

1. Що є предметом етики? Як предмет етики співвідноситься з предметом філософії моралі?
2. Чи поширюється регулятивний вплив моралі на виробничу, побутову, політичну сферу? На які сфери суспільного життя не поширюється дія моральних принципів?
3. Якими засобами забезпечується виконання моральних норм?
4. Чи існує моральна відповідальність? В яких формах вона може мати прояв?
5. Чи можуть моральні почуття вступати в конфлікт між собою?

Навчальні питання та завдання до практичного заняття:

1. Пояснити, як співвідносяться між собою звичай, громадська думка й мораль. Покажіть, за яких умов вони узгоджуються, а за яких суперечать одне одному. Використовуйте для прикладів український фольклор, творчість Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, Л. Костенко, В. Симоненка та ін.

2. Підготувати доповідь на одне з питань, розкривши його відповідно до плану:

I. Антична етика:

а) розуміння добра і справедливості в античній етиці;

б) шляхи пошуку щастя, запропоновані античними мислителями.

II. Середньовічна християнська етика:

а) заповіді Мойсея: етика закону;

б) етика Ісуса Христа (Нагорна проповідь): етика любові.

III. Етика романтизму:

а) заперечення нормативності в етиці. Ірраціоналізм і культ почуттів;

б) культ генія. Одиначність і неповторність людського існування.

3. Визначити й обґрунтувати, етичні вчення якого історичного періоду (Античності, Середньовіччя, Романтизму) є найбільш близькими для сучасності.

Додаткові завдання для підготовки до практичного заняття:

1. Яке розуміння феномену щастя античними мислителями є найбільш близьке сучасності?

2. Яка сутнісна різниця між етикою Закону та етикою Любові?

3. Чому застосування принципу талона у сучасному суспільстві може призвести до соціальних заворушень?

4. Яку людину можна вважати геніальною? На Вашу думку, геніальність – це дар чи велике випробування?

5. Що таке норма і для чого вона потрібна суспільству?

Тема 2. Категоріальний апарат етики та його практичне значення

Категорії етики як інструменти пізнання моральних цінностей, їх світоглядне значення: інтелектуальна систематизація плюралістичних демократичних соціальних перетворень, спрямованих на реалізацію спільного суспільного блага. Системність, взаємопов'язаність етичних категорій.

Добро і зло як вихідні категорії етики. Природа і зміст добра і зла, їх співвіднесеність з ідеалом. Добро в системі соціальних цінностей. Добро і благо, добро та істина, добро і справедливість, добро й краса. Добро як об'єктивна моральна якість вчинку; як сукупність моральних якостей людини; як мотив і мета поведінки; як сукупність позитивних принципів та норм моралі; як об'єктивна якість суспільних відносин і функціонування державних інституцій.

Історичний характер добра і зла. Форми добра і зла в історії цивілізацій. Критерії добра і зла. Взаємопов'язаність добра і зла. Форми вираження добра і зла в людині: чесноти і вади. Етика чеснот.

Обов'язок як відображення імперативності моральних цінностей. Поняття обов'язку, його об'єктивні й суб'єктивні сторони. Види обов'язку. Загальний і специфічний зміст у різних видах професійного обов'язку.

Ризик у професійній діяльності. Допустимість та ціна ризику. Свіість як контрольно-регулятивний механізм моральної свідомості професіонала. Природа моральних конфліктів, їх сутність та структура. Специфіка морального фактору у професійній діяльності. Морально-професійна деформація: сутність та шляхи її подолання.

Честь і гідність. Історичний зміст категорій «честь» і «гідність». Значення міри у прояві честі й гідності. Морально-психологічний аспект честі (адекватність самооцінки). Міжнародні акти щодо захисту честі та гідності (*Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод, Декларація про катувань та інших жорстоких нелюдських або принижуючих гідність видів поводження чи покарання*). Актуалізація проблеми гідності в сучасних умовах.

Етичний статус категорій «сенс життя» і «щастя». Концепції сенсу життя і щастя. Зв'язок щастя і сенсу життя з професійною діяльністю (самореалізація, відчуття власної значущості, самооцінка тощо). Основні сучасні підходи до розкриття категорій сенсу життя та щастя.

Навчальні питання до семінарського заняття 1:

1. Добро та зло як вихідні категорії етики.
2. Свобода людини як етична проблема:
 - а) свобода як право кожної людини за народженням;
 - б) свобода і небезпека нерозуміння її цінності.
3. «Мужність бути» (П. Тілліх) як виклик сучасності.

Методичні поради з викладання теми: необхідно зрозуміти, що таке категорії і категорії етики, зокрема, їх значення для осмислення реальності і передавання об'єктивного смислу мовлення. Визначення основних категорій етики, засвоєння їхнього змісту, практика використання у мовленні під час семінарського заняття – основна складова даної теми.

До першого питання. Потрібно звернути увагу на те, яким чином формулюється проблема добра і зла в етиці, які існують підходи до розкриття даних категорій. Для систематизації етичних підходів до проблеми добра і зла пропонується така класифікація: *натуралістичний підхід*, що виходить із природи людини, її задоволення і насолоди (гедонізм), щастя і нещастя (евдемонізм), прагнення користі й зиску (утилітаризм), ділового успіху (прагматизм); *суб'єктивістський підхід*, що інтерпретує добро і зло як акт вільного вибору (екзистенціалізм), вираження мовлення та емоцій (неопозитивізм); *метафізичний підхід* з пошуками безумовного зовнішнього джерела добра і зла, в ролі якого виступає космос, абстрактна ідея Блага, природа, вічні ідеї, Бог, апіорний моральний закон, абсолютний дух; *соціальний підхід*, що пояснює добро і зло особливостями суспільної практики, системою конвенцій. Добро і зло виступають як нормативно-оціночні поняття та явища. У відповіді необхідно також ввести критерій розуміння добра і зла через визнання абсолютної цінності життя і самоцінності індивідуальності людини й обґрунтувати дану позицію, і виходячи з неї, розкрити специфіку прояву зазначених категорій у професійній діяльності.

До другого питання. Свобода як етична проблема подана до розгляду за двома аспектами: свобода як право кожної людини за народженням та свобода і небезпека нерозуміння її цінності. Питання передбачає розкриття понять моральної свободи і свободи совісті. Також слід зосередитися на аспектах дії і свободи людини: свобода дії, свобода вибору, свобода волі, свобода слова. Слід означити практичний вимір категорії свобода через аналіз феноменів економічної та політичної свободи людини; розкриття політичних феноменів через їх протистояння:

авторитаризм і демократія. Всі ці поняття розглядаються крізь призму можливості вибору людиною і відповідальності людини за власний вибір, даючи підстави для аналізу свободи не просто як категорії, а як етичної проблеми.

До третього питання. Підготовка до даного питання передбачає звернення до праці видатного мислителя Пауля Тілліха «Мужність бути» (1952). Саме цьому мислителю ми завдячуємо розмежуванням і відокремленням понять страху і тривоги. Саме розгляд феномену тривоги – усвідомлення можливості та невідворотності власної смерті – формує особистість. Ідея смерті не передається через знання, а приймається шляхом індивідуального переживання власної скінченності. Тривога властива людині як людині; тривога й усвідомлення – пов'язані між собою речі. Здатність душі перемагати страх переважно називають мужністю. Щоб бути самою собою, людина має виявляти здатність протистояти вимогам світу, виявляти «мужність бути».

Експрес-опитування основних термінів та понять теми:
категорії етики, добро, зло, моральна свобода, свобода совісті, особистість, індивідуальність, права людини, мужність, смисл, цінність, моральний вибір, конвенція

Додаткові завдання для підготовки до семінарського заняття 1:

1. Чи змінюється зміст категорій етики з плином часу?
2. Чим категорії етики відрізняються від категорій інших гуманітарних дисциплін? Чому вони часто вживаються у побутовій мові, на відміну від понять і категорій багатьох інших наук?
3. Чи правильно буде говорити про конкретно-історичний зміст понять добра і зла?
4. Чи може зло виступати засобом здійснення добра? Обґрунтуйте власну думку. Чи потрібен людині власний «досвід зла»?
5. Як Ви розумієте вирази: «свобода від» і «свобода для»?

Навчальні питання до семінарського заняття 2:

1. Честь, гідність, моральний вибір у повсякденному житті і професійній діяльності особи:
 - а) соціальні стандарти життя як практична вимога захисту честі й гідності людини;
 - б) права людини як цінність і здобуток цивілізації.

2. Історичні аспекти становлення поняття честі:
 - а) рицарські турніри і дуелі як феномен культури;
 - б) кодекс офіцерської честі: історія формування.
3. Сенс життя і щастя.

Методичні поради з викладання теми: потрібно зауважити, що честь, гідність і моральний вибір визначають духовну зрілість особистості та проявляються у здатності діяти відповідно до соціальних і гуманістичних цінностей. Історичні уявлення про честь – від рицарських кодексів до офіцерської присяги – формували моральні орієнтири, що й нині зберігають актуальність у професійній і громадянській поведінці. Усвідомлення сенсу життя й прагнення до щастя ґрунтуються на внутрішній гідності людини, її свободі вибору та відповідальності перед собою й суспільством.

До першого питання. При опрацюванні даного питання необхідно навести визначення зазначених категорій, розкрити їх значення у формуванні світогляду особистості. Слід також звернути увагу на те, яким чином формулюються категорії честі та гідності в етиці. Так, гідність – це категорія етики, що позначає особливе моральне відношення людини до самої себе і відношення до неї з боку суспільства, оточуючих, яке ґрунтується на визнанні цінності людини як особистості. Поняття гідності особистості спирається на принцип рівності всіх людей у моральному відношенні, ґрунтується на рівному праві кожної людини на повагу, забороні принижувати її, незалежно від того, до якої соціальної верстви вона належить. Честь як категорія етики означає моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, оточуючих, коли моральна цінність особистості пов'язується з моральними заслугами людини, з її конкретним громадським станом, родом діяльності та моральними заслугами, що визнаються за нею (честь офіцера, честь працівника поліції, честь вченого, лікаря, підприємця). Важливо пам'ятати, що честь і гідність тісно взаємопов'язані, однак на відміну від гідності, що ґрунтується на визнанні рівності всіх людей, честь оцінює людей диференційно. Честь зобов'язує людину виправдовувати і підтримувати репутацію, яку вона має і, яка належить соціальній групі, колективу, в якому дана людина знаходиться.

Наостанок, підводячи підсумок, слід зазначити про важливу методологічну роль категоріального апарату етики,

значення його у формуванні культури мислення і мовлення майбутнього професіонала.

До другого питання. Аналіз історичних аспектів становлення поняття честі поданий до розгляду за двома векторами: рицарські турніри і дуелі як феномен культури та розкриття історії формування кодексу офіцерської честі. Необхідно прослідкувати, як саме в історії європейської культури формувалася дихотомія «честь – ганьба»: де ганьба позначає відсутність честі.

Уявлення про честь у своєму класичному вигляді сформувалось у Середньовіччі, де дотримання кодексу честі було і зовнішньою ознакою приналежності до стану, і способом усвідомлення свого місця в ньому. У подальшому розуміння честі особистості пов'язується з її залежністю від соціального стану, але до уваги беруться, перш за все, особисті заслуги людини, її праця, міра людяності, що і визначає міру пошани і поваги.

Формування і реалізація моральних чеснот є свого роду утвердженням власної гідності. А коли цю гідність оцінюють інші люди, – приходять визнання, повага. Феномен визнання і поваги називається честю.

До третього питання. Необхідно зазначити, що щастя – це вищий прояв реалізації сенсу життя особистості. Без усвідомлення сенсу людського буття неможливо зрозуміти, яким чином людина може бути щасливою. В уявленнях про щастя перевагу має емоційна, чуттєва складова свідомості, що відображає високий ступінь внутрішнього задоволення людини всією своєю життєдіяльністю чи окремими її моментами на основі самореалізації особистих потреб і здібностей, інтересів і цілей, бажань та ідеалів.

Визначення нормативного змісту щастя було головним завданням з моменту його виникнення. Мислителі прагнули з багатьох індивідуальних уявлень вивести загальне поняття істинного людського щастя. Варто звернутися до історико-філософського аспекту розгляду проблем щастя та сенсу життя, показати взаємозв'язок цих категорій. Сенс життя, його пошуки завжди передбачають вибір, можливість вибору мети, засобів її досягнення, діяльності згідно з здійсненим вибором – тобто свободою. Саме здійснення вибору, його переживання демонструють свободу волі і свободу дії, приводить до глибинного осмислення почуття свободи.

Сенс життя, щастя, моральний обов'язок – це результати ціннісного засвоєння складних зв'язків, суперечностей, сутностей соціокультурних реалій, в яких відображається моральне ставлення до людини. Віддзеркалюючи специфіку буття, творчості і стосунків суспільної людини, вони несуть у собі інформаційне і спонукальне навантаження, яке орієнтує свідомість людини на вироблення моральних форм життя.

Експрес-опитування основних термінів та понять теми:

добро, зло, свобода, моральність, моральний вибір, честь, гідність, моральна відповідальність, совість, страх, сором, сенс життя, щастя, ідентичність, традиція, «життєвий світ», детермінізм та індетермінізм, фаталізм, волонтаризм

Додаткові завдання для підготовки до семінарського заняття 2:

1. Чи вірне твердження: «Коло наших моральних обов'язків набагато ширше за те, що приписують закони» (Луцій Сенека)?
2. Чи завжди присутня невідворотність покарання людини за свої вчинки, «гріхи»?
3. Чи повинна людина нести моральну відповідальність за провини своїх близьких? Свого народу?
4. У чому Ви вбачаєте зв'язок між поняттями «сутність людини» і «сенс життя»?
5. Що вирізняє категорію щастя від інших етичних категорій? Чи можна виробити в собі вміння бути щасливим?

Навчальні питання та завдання до практичного заняття 1:

1. Укласти словник основних термінів сучасної етики: «моральність», «традиція», «життєвий світ», «ідентичність».
2. Письмово розкрити одне з питань:
 - а) індивідуалізм як загальнокультурна настанова сучасності;
 - б) традиція: ієрархія загальноприйнятих цінностей проти індивідуалізму;
 - в) взаємозв'язок між життєвим світом і моральністю особи у сучасному світі;
 - г) ідентичність як наслідок процесу виховання (самовиховання) (self made man).

3. Скласти схему взаємозв'язку та взаємообумовленості понять «моральність», «традиція», «життєвий світ», «ідентичність».

Додаткові завдання для підготовки до практичного заняття 1:

1. Що таке традиція? Яку роль у суспільстві вона виконує?
2. Як Ви розумієте поняття індивідуалізму?
3. Чим зумовлена наша ідентичність і чи залежить вона від нашого вибору?
4. Яку роль у нашому житті відіграють ті чи інші аспекти (вияви) ідентичності?
5. У яких випадках наша ідентичність, ототожнення себе з певною соціальною групою можуть серйозно впливати на ставлення до нас та на наше життя? Наведіть приклади.

Навчальні питання та завдання до практичного заняття 2:

1. Укласти словник основних термінів традиційної етики: «моральна свобода і необхідність», «свобода дії», «свобода вибору», «свобода волі».
2. Написати есе на одну з тем:
 - а) Відповідальність людини за свободу вибору;
 - б) Свобода самовираження в сучасному світі: «за» і «проти»;
 - в) Фаталізм та волюнтаризм як життєві установки;
 - г) Втеча від свободи за Еріхом Фроммом.
3. Скласти схему взаємозв'язку та взаємообумовленості понять «моральна свобода і необхідність», «свобода дії», «свобода вибору», «свобода волі».

Додаткові завдання для підготовки до практичного заняття 2:

1. Що, на Вашу думку, знаходиться за межами етики?
2. Чому свобода, незважаючи на всю привабливість, виявляється тим випробуванням, яке людина інколи прагне оминати?
3. Розкрийте морально-етичний зміст *Загальної декларації прав людини*.
4. Розкрийте морально-етичний зміст *Декларації принципів толерантності*.
5. У чому полягають гуманістичні засади етики (за поглядами Е. Фромма)?

Тема 3. Професійна етика: сутність, завдання, історія виникнення та розвитку

Професіоналізм як моральнісна риса особистості. Соціокультурні передумови формування і становлення професійної етики у сучасному світі. Види професійної етики. Поняття і соціальна обумовленість професійної етики. Співвідношення загального й особистого у професійній етиці. Моральний зміст професійної діяльності, її мети, засобів, методів, результатів. Професійні моральні відносини.

Професійна відповідальність як основа особистісного морального статусу професіонала, який включає у себе сконцентровані навколо професійної місії цінності, моральні і професійно-етичні принципи і норми, відносини і поведінку. Показники ефективності професійної діяльності. Професійна компетентність. Кодекси етики як сукупність норм правильної, належної поведінки для представників певної професії. Місце професійних кодексів у системі моралі.

Основні принципи професійної етики (гуманізм, справедливість, конфіденційність, патріотизм, корпоративність) та специфіка їх реалізації у професійній діяльності. Особисті переконання, громадянська позиція і професійна етика у житті сучасної людини: соціокультурний контекст та особистий вибір.

Навчальні питання до семінарського заняття:

1. Професійна етика як історичне і загальнокультурне явище.
2. Моральні засади формування і функціонування професійної етики.
3. Ціннісно-сміслова основа морально-етичної регуляції професійних відносин.

Методичні поради з викладання теми: необхідно розглянути специфіку професійної етики психолога, особливості застосування норм професійної етики, важливість і необхідність дотримання основних принципів професійної етики.

До першого питання. У питанні важливо відзначити, що професійна етика регулює моральні відносини між людьми в головній сфері громадського життя – трудовій діяльності (матеріально-виробничій, господарсько-економічній, управлінській, духовній, культурній тощо).

Будь-яка професія легітимізується в суспільстві через корисність, затребуваність і необхідність її для суспільства; професійна діяльність націлена за своєю суттю на покращення і полегшення життя людей у спільноті.

Суспільство динамічне, перебуває в процесі постійних змін. Кожне нове покоління висуває нові запити і вимоги до професійної діяльності. На динаміку змін у суспільстві істотно впливає врахування/не врахування особистісних задатків молодих людей при їх професійній орієнтації, можливості набуття ними професійних компетенцій відповідно до особистих схильностей та уподобань. Чим повніше ця здатність реалізується, тим швидше відбуваються суспільні перетворення і формуються нові запити щодо оптимізації різних сфер професійної діяльності.

Необхідно зазначити, що провідну роль у становленні професійної етики як культурно-історичного феномена відіграли: протестантська етика праці й аскетизму, промислова революція, а також загальна демократизація всіх сфер суспільного життя наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.

До другого питання. Професійна етика є сукупністю моральних норм, що визначають ставлення людини до свого професійного обов'язку, а через нього – до людей, з якими вона пов'язана в силу характеру своєї професії і, врешті-решт, до суспільства в цілому. Необхідно зауважити, що змістом професійної етики є, по-перше, кодекси поведінки, що рекомендують певний тип взаємовідносин між людьми, що є оптимальними з точки зору здійснення професійної діяльності, по-друге, способи обґрунтування даних кодексів, соціально-філософське тлумачення культурно-гуманістичного призначення даної професії.

Радимо звернути увагу на деонтологічний характер професійної етики. Так, сукупність моральних норм і принципів, що охоплює основні сфери життєдіяльності людей, складає моральний кодекс. При цьому, моральний кодекс – це продукт історичного розвитку моралі, що фіксується у письмовій формі (див. *Етичний кодекс психолога*). Однак необхідно відзначити принципову відмінність форми та об'єму регламентації життєдіяльності представників будь-якої професії морального кодексу та правил поведінки (як зовнішнього вираження першого). Нагадаємо, що правила поведінки – це найбільш елементарні, конкретні вимоги до поведінки людини в конкретних умовах. При цьому слід акцентувати увагу на тому, що одна з основних ознак моралі в тому,

що її норми не є суворо обов'язковими, надають право широкого вибору і санкціонуються переважно силою громадської думки.

Важливо відмітити, що до деяких видів професійної діяльності суспільство висуває завищені моральні вимоги. Так, приділяється особлива увага моральним якостям представників тих професій, які пов'язані з правом розпоряджатися життям людей, значними матеріальними цінностями, деяких професій зі сфери послуг, транспорту, управління, охорони здоров'я, виховання тощо.

До третього питання. Потрібно зазначити, що професіоналізм і ставлення до праці є важливими якісними характеристиками морального образу особистості. При цьому суспільство розглядає моральні якості працівника як один із провідних елементів професійної приналежності. Загальнолюдські моральні норми мають бути особливим чином конкретизовані у трудовій діяльності із врахуванням специфіки праці, структури моральних відносин, характерних для даного типу професій. Також необхідно наголосити, що професійна мораль має завжди розглядатися в єдності із загальноприйнятою системою моралі.

Професіонал не є революціонером, месією, Прометеєм. Він виходить із чітко окреслених меж своєї професійної компетенції, враховуючи при цьому запити і виклики сьогодення. Оцінка професійної діяльності, реформування і внесення змін до професійних компетенцій лежить на суспільстві, громадському активі, а не на працівниках певної професійної галузі. Так, якщо професійна діяльність не відповідає запитам суспільства, за оцінкою останнього (підкріпленого у ЗМІ, соціологічних опитуваннях тощо) є не результативною / неефективною, така діяльність піддається реформуванню або ж цей вид професійної діяльності повністю скасовується.

Експрес-опитування основних термінів та понять теми:
професіоналізм, професійна етика, професійна етика психолога, професійна культура, корпоративна культура, професійний кодекс, компетенції

Додаткові завдання для підготовки до семінарського заняття:

1. Порівняйте дві галузі знань – етику і психологію. Що у них спільного і чим вони різняться між собою?

2. Яким викликам суспільства зобов'язана своєю появою професійна етика?

3. До яких видів професійної діяльності суспільство ставить особливі моральні вимоги?

4. У чому полягає основна відмінність норм професійної етики від загальноетичних норм?

5. Що є необхідною умовою щастя в етиці Г. Сковороди?

Навчальні питання та завдання до практичного заняття 1:

1. Підготувати доповідь на одне з питань, розкривши його відповідно до плану:

I. Особистість у професійній діяльності:

а) поняття професіоналізації особистості;

б) духовні засади професійного становлення;

в) професійний ідеал.

II. Професійне самовизначення особи:

а) корпоративна культура і професійна етика: співставлення та аналіз понять;

б) історія становлення психології як науки;

в) психолог як покликання і професія.

2. Скласти таблицю зовнішніх й особистісних чинників, що впливають на становлення професіонала.

3. Написати мотиваційне обґрунтування Вашого вибору професії, окресливши очікування від своєї професійної діяльності.

Додаткові завдання для підготовки до практичного заняття 1:

1. Хто такий «професіонал»? Чи будь-який професіонал може бути вчителем?

2. Чи є взаємопов'язаними поняття інтелект і порядність? Аргументуйте свою позицію.

3. Як на Вашу думку, які обставини впливають на людину при виборі майбутньої професії?

4. Сформулюйте критерії професійної придатності до професійної діяльності психолога.

5. Чи відрізняються принципи та цінності професійної етики психолога і загальнолюдської моралі?

Навчальні питання та завдання до практичного заняття 2:

1. Професіоналізм як сутнісна риса особистості.

2. Окресліть принцип наслідування і принцип творчої інтерпретації у сучасній професійній етиці психолога.

3. Як чинити в тих випадках, в яких психолог вимушений обирати між «цивільними» моральним цінностями (наприклад, дружніми чи сімейними зв'язками) та професійним обов'язком? Проаналізуйте ситуацію відповідного морального конфлікту під час виконання професійних обов'язків та обґрунтуйте Ваш варіант дії.

Додаткові завдання для підготовки до практичного заняття 2:

1. Що таке професіоналізм? Як співвідноситься це поняття з поняттям професійної культури?
2. Чи здатен психолог-професіонал врятувати світ?
3. Сформулюйте обґрунтування потреби людини у духовному зростанні, у розвитку та вихованні власних почуттів та емоцій.
4. У чому полягає сутність принципу конфіденційності?
5. Визначте основні етичні правила у роботі психолога.

Тема 4. Формування системи моральних принципів і цінностей професійної діяльності

Плюралізм цінностей і моральний реалізм сучасного суспільства. Сутність і специфіка моральних цінностей. Цінність людського життя як проблема етики. Життя як процес, що має свої завдання, сенс і завершення. А. Маслоу: модель потреб людини. Навчання протягом життя як вимога сучасності. Відкритість і публічність професійної сфери діяльності.

Право, права людини, правовий закон як соціальний інструмент подолання природної нерівності людей. Плюралізм і толерантність у професійній діяльності. *Декларація принципів толерантності*: загальні положення. Толерантність і недискримінація як вихідні настанови професійної діяльності. Расизм і ксенофобія як етична проблема. Проблема приватного і публічного в житті професіонала: свобода совісті та світська освіта. Релігійна дискримінація. Гендерна рівність як феномен сучасної культури.

Глобалізація і національна ідентичність. Державна політика у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як знакова складова формування моральних принципів і цінностей професійної діяльності. Закон України *Про основні засади державної політики у сфері*

утвердження української національної та громадянської ідентичності: загальні положення.

Мистецтво як спосіб прищеплення і передачі цінностей. Стильова поліфонія сучасної культури, основні стильові доміанти. Мистецька освіченість та естетична чутливість як проблема сучасної молоді людини. Захисна і реабілітаційна функції мистецтва. Арт-терапія і професійне мистецтво. Роль мистецтва у подоланні професійної і моральної деформації.

Збереження культурних пам'яток як етична і правова проблема. *Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.):* загальні положення. Руйнування пам'яток культури як злочин проти народу та його історичної ідентичності. Російська воєнна агресія та російський імперський шовінізм.

Навчальні питання до семінарського заняття:

1. Плюралізм цінностей і моральний реалізм.
2. Сутність і специфіка моральних цінностей. Цінність людського життя як проблема етики.
3. Толерантність і недискримінація як вихідні настанови професійної діяльності.

Методичні поради з викладання теми: в основі відповідей на поставлені питання лежить практика мислення і дії толерантності і недискримінації, що є нагальною вимогою як професійної етики психолога, так і сучасного суспільства в цілому.

До першого питання. Термін «плюралізм» походить від латинського слова «plus», «pluris», що означає «більше». Розглядаючи сутність феномену плюралізму, варто розпочати з його природної основи – розуміння такої цінності, як свобода. Велику кількість праць, присвячених саме цій проблемі, надала людству французька суспільно-політична думка, заклавши певні традиції в розумінні свободи, справедливості, суверенітету, політичних прав. «Плюралізмом» називають наявність великого розмаїття конкуруючих між собою теорій, концепцій, ідейних течій, наявність у суспільстві різних верств, груп і організацій, які мають свої власні й суперечливі інтереси. Плюралізм виступає підставою для заперечення єдиного критерію оцінки людських цінностей і визнає рівноправне існування різних цінностей у суспільстві. Відповідно, плюралізм також передбачає визнання цінності вільної творчої діяльності, аж до права людини на помилки і хибні вчинки.

За такого підходу моральний реалізм полягатиме у визнанні рівнозначності й рівноправності різних, часто-густо несумісних і суперечливих, звичаїв, традицій і норм, що побутують у сучасному світі, класичним протистоянням якого є цінності традиційного і модерного суспільства.

До другого питання. Наукова необхідність у зверненні до категорії «цінність» виникає тоді, коли постає питання співвідношення діяльності суб'єкта (будь-то особистість, група, клас, нація) і тих об'єктивних умов, у яких він діє. Більше того, цінність – це не просто «ставлення до» (оцінка), а «ставлення між» (відношення), вираження глибинного рівня взаємодії, якою позначається якість виявлення реалізації міжособистісних відносин, включеності до них, розуміння їхньої значущості в житті кожної людини.

Сприймаючи цінності як власні, обираючи їх за основу свого світогляду і діяльності, обирає роль в суспільстві, чи виконує визначену так, щоб максимально реалізувати свою систему цінностей. Варто виділити у відповіді на питання два типи цінностей: цінності, сенс яких визначається наявними потребами й інтересами людини, – і цінності, які, навпаки, надають смислу існуванню самої людини. Цінності, які обслуговують самоствердження людської особистості, якою вона є, – і цінності, котрі творять і відроджують людину в певній принципово новій якості. Цінності другого типу ще називають «вищими», або «культурними», або «самоцінностями», оскільки щодо людського суб'єкта вони є чимось самостійним, самодостатнім і принципово вимагають морального ставлення до себе.

Особистість передбачає самостійність діяльності на основі вільно обраних принципів і відповідальності; автономність – одна з провідних якостей особистості. Особистість діє на основі усвідомлення сенсу життя.

До третього питання. Розкриваючи зміст даного питання, слід звернути увагу на ініціативи та проекти, які мають на меті попередження та подолання нетолерантного ставлення. Зокрема, частина ініціатив, які здійснюються переважно різними громадськими організаціями, відбуваються за підтримки міжнародної спільноти та міжнародного досвіду розв'язання проблеми ксенофобії та расизму. Правозахисниці та правозахисники вважають толерантність необхідною складовою демократичного суспільства.

Поняття «розмаїття» (diversity), яке також називають як «інклюзивність» (inclusivity), означає включеність різних

соціальних груп і точок зору. Актуальним залишається питання вживання толерантної лексики стосовно позначення різноманітних соціальних груп. Хоча усталених стандартів в Україні поки що не розроблено, доцільно пам'ятати, що мова (текст, коментарі) не повинна бути «мовою ворожнечі», що є ознакою непрофесійності, нечутливості до розмаїття та дискримінації тих, проти кого вона спрямована.

Варто у відповіді навести й факти деяких ініціатив із протидії ксенофобії та дискримінації. Так, Міжнародна Амністія (Amnesty International) – всесвітній рух людей, котрі виступають за захист загально визнаних прав людини і повагу до них, який є також і в Україні. З 2007 року діє «Ініціатива Розмаїття» (співзасновниками якої є Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) та Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні) – мережа, що об'єднує понад 50 організацій, зацікавлених у популяризації ідей розмаїття та протидії різним формам нетерпимості, включаючи расизм і ксенофобію. У 1996 році Генеральна Асамблея ООН запропонувала щорічно 16 листопада відзначати Міжнародний день толерантності. У цей день міжнародна спільнота організовує низку заходів, щоб привернути увагу до прав людини, наголошуючи на безумовній рівності усіх людей, незалежно від їхнього віросповідання, етнічної належності, кольору шкіри тощо.

Експрес-опитування основних термінів та понять теми:
цінність, ціннісні орієнтації, свобода, демократія, плюралізм, толерантність, дискримінація, гендер, сексизм, ейджізм, патерналізм, расизм, ксенофобія

Додаткові завдання для підготовки до семінарського заняття:

1. У чому полягає цінність людини?
2. Чи є синонімами поняття гуманізм і гуманність?
3. Як Ви розумієте поняття «толерантність»:
 - невтручання у справи оточуючих;
 - байдужість;
 - поважне ставлення до індивідуальності людини;
 - терпимість.Аргументуйте власну позицію.
4. Чи потрібні в сучасному світі співчуття і милосердя?

5. Чому дискримінація в сучасному світі є ознакою невихованості, а у професійній сфері – непрофесіоналізму?

Навчальні питання та завдання до практичного заняття:

1. Підготувати доповіді на питання:
 - I. Мистецтво як спосіб прищеплення і передачі цінностей.
 - II. Захисна і реабілітаційна функції мистецтва.
 - III. Арт-терапія і професійне мистецтво.
 - IV. Роль мистецтва у подоланні професійної і моральної деформації.
2. Скласти обґрунтування значимості пам'яток культури в житті кожної людини.
3. На яких загальних моральних принципах базується плюралізм? Чи може він бути вищим від моралі й поширюватись на сферу моральних засад такою ж мірою, як на будь-яку сферу суспільного життя? Іншими словами, чи обов'язково етика плюралізму передбачає й переходить у плюралізм етики?

Додаткові завдання для підготовки до практичного заняття:

1. Чому мистецтво вважається одним із найкращих засобів збереження і передачі традицій від покоління до покоління?
2. У чому полягає зв'язок між плюралізмом цінностей і стильовою поліфонією сучасної культури?
3. Чи є арт-терапія мистецтвом?
4. Розкрийте морально-етичний зміст *Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини*.
5. У чому може бути виражена професійна моральна деформація працівника?

Тема 5. Нормативно-правова основа етичних засад професійної діяльності

Інституційна регуляція суспільного життя (Т. Гоббс, теорія «суспільного договору») і потреба вироблення стандартів і правил. Захист прав і свобод людини як вихідна проблема ХХ століття, нормативно-правова база: «Загальна декларація прав людини» (1948), «Декларація прав дитини» (1959), «Декларація про права інвалідів» (1975) та ін.

Відповідальність психолога за наслідки застосування психологічних технологій. Етичні принципи роботи психолога як форма запобігання протистояння особистих установок (прагнення отримання найкращих результатів у своїй діяльності) та професійних принципів (не нашкодь). «Етичні принципи проведення досліджень за участю людей» (Американська Психологічна Асоціація, 1992).

Затвердження Етичних стандартів для психолога (Офіційна організація психологів, Мадрид, 1997). Етичний кодекс психолога (Київ, 1990): загальний аналіз.

Професійні обов'язки психолога: етичний аспект. Зобов'язання перед громадськістю. Відповідальність. Компетентність. Захист інтересів клієнта. Конфіденційність. Етичні правила психологічних досліджень. Кваліфікована пропаганда психології. Професійна кооперація. Обов'язок та відповідальність. Співвідношення професійного та морального обов'язку.

Навчальні питання до семінарського заняття:

1. Інституційна регуляція суспільного життя (Т. Гоббс, теорія «суспільного договору»). Професія як соціальний інститут.
2. Етичний кодекс психолога: загальний аналіз.
3. Професійні обов'язки психолога: етичні аспекти.

Методичні поради з викладання теми: необхідно розглянути взаємозв'язок таких форм регулювання суспільного життя, як мораль і право, а також розкрити суть *Етичного кодексу психолога* і його роль та значення у професійній діяльності.

До першого питання. Виклад матеріалу слід почати з того, що у Новий час із поширенням ідей індивідуалізації й приватності особистого життя, яка знайшла своє продовження у загальній демократизації всіх сфер суспільного життя, роль уніфікованого загальносуспільного регулятора поступово перебирає на себе право. Разом із тим розвивається концепт громадянського суспільства, що протистоїть і взаємодіє із державою як формою влади. Зміна розуміння ролі особистості в історії, державного управління зокрема, призводить до необхідності вироблення і затвердження універсальних норм, які б обмежували сваволу індивіда в соціумі і визначали б чіткі межі його прав і законних посягань. Так виникає концепт «суспільного договору», що був своєрідно проінтерпретований видатними мислителями доби Модерну Т. Гоббсом і Ж.-Ж. Руссо.

На сьогоднішній день ми розглядаємо процес інституціалізації як виникнення стабільних взірців соціальної взаємодії, що ґрунтується на формалізованих нормах, правилах, законах, звичаях, ритуалах; приведення їх у систему, здатну прогнозувати соціальну поведінку в певних соціальних ролях – батьків, службовців, священників тощо. Інакше кажучи, інституціалізація – це заміна спонтанної поведінки на передбачувану, котра очікується й регулюється.

Інституціалізація – тривалий та складний процес. Її ознаками є:

- оформлення соціальної групи, для якої певна діяльність стає професійною;

- зміна якості самої діяльності, яка стає ролевою, цілеспрямованою, ієрархічною;

- поява спеціальних закладів, у яких відбувається ця діяльність;

- виникнення регулюючих її норм, що в міру розвитку професійної діяльності розділяються на моральні та правові.

Інституціалізація проявляється у формуванні певної ідеології, яка є підґрунтям для створення зразків поведінки, ритуалів, символів і надає організації та її цілям характеру суспільної місії.

Професія як рід трудової діяльності людини, яка володіє комплексом спеціальних знань, практичних навичок, одержаних шляхом спеціальної освіти, навчання чи досвіду, які дають можливість здійснювати роботу в певній сфері виробництва, також виступає соціальним інститутом.

До другого питання. При підготовці питання слід звернутися безпосередньо до тексту *Етичного кодексу психолога* й зупинитися на формулюванні його семи розділів: Відповідальність, Компетентність, Захист інтересів клієнта, Конфіденційність, Етичні правила психологічних досліджень, Кваліфікована пропаганда психології, Професійна кооперація. Необхідно дати визначення кожному з розділів, а також викласти роль і значення *Етичного кодексу психолога* у професійному житті спеціаліста.

До третього питання. Слід відзначити, що на сьогодні формування особистості практичного психолога проходить три етапи: 1. *Світоглядний*, що передбачає формування професійної свідомості майбутнього спеціаліста. 2. *Професійний*, який спрямований на оволодіння необхідною системою знань, технологією практичної діяльності майбутнього психолога, формування його психологічної культури. Психологічна культура

передбачає високий рівень професійних знань та культури спілкування, емоційну культуру, культуру мислення. 3. *Особистісний*, метою якого є формування професійно важливих якостей особистості, гуманістичної спрямованості, «діалогічності», здатності до професійної ідентифікації. Професійна ідентифікація передбачає прийняття провідних професійних ролей, цінностей, норм, наявність мотиваційних структур, які спонукають особистість до ефективної діяльності. Формування професійної ідентифікації пов'язане із самопізнанням (самодіагностикою), самокорекцією, самоаналізом та самореабілітацією.

Етичний аспект професійних обов'язків психолога розкриває себе саме на третьому – особистісному – етапі формування особистості психолога, разом із професійною ідентичністю та вербалізацією ціннісних орієнтацій особи.

Експрес-опитування основних термінів та понять теми:
інституція, право, правова держава, демократія, громадянське суспільство, етичний кодекс, етична норма, моральний обов'язок, гуманізм

Додаткові завдання для підготовки до семінарського заняття:

1. Як Ви розумієте вираз «інституційна регуляція суспільного життя»? У чому вона виражається?
2. Що таке «суспільний договір»? Який його етичний зміст?
3. Яка роль норм *Етичного кодексу психолога*?
4. Як реалізується принцип захисту інтересів клієнта?
5. Чи пов'язані між собою поняття: ціннісні орієнтації психолога та професійні обов'язки психолога? Якщо так, то в чому полягає цей зв'язок?

Навчальні питання та завдання до практичного заняття:

1. Ознайомитися з основними положеннями нормативних документів, що стосуються професійної етики та їх реалізації у професійній діяльності:
 - Декларація принципів толерантності, прийнята ЮНЕСКО 16.11.1995 р.;
 - Декларація проти катувань та інших жорстоких нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки чи покарання, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 09.12.1975 р.;

- Етичний кодекс психолога від 20.12.1990 р.;
 - Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р.;
 - Конвенція про права дитини, прийнята та відкрита для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20.10.1991 р.;
 - Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV.
2. Скласти конспект положень із опрацьованих документів, які стосуються професійної етики психолога.

Додаткові завдання для підготовки до практичного заняття:

1. Чому виникає потреба фіксувати позицію про права і свободи в законодавчих актах? Чому це є одним із головних положень, зокрема в Конституції України?
2. Як професійна етика допомагає формувати довіру у відносинах психолог-клієнт?
3. У чому полягає небезпека нерозуміння цінності свободи?
4. Чи можна навчити людину цінувати своє життя?
5. У чому полягає етична відповідальність психолога перед клієнтом, суспільством і професією?

Тема 6. Основні принципи та форми спілкування. Діловий етикет

Спілкування як фундаментальна властивість людського життя. Повага, співчуття, любов як моральні передумови спілкування. Парадигма спілкування у сучасній культурі. Проблема самотності як результат нереалізованої потреби у спілкуванні.

Роль спілкування у професійній діяльності. Мета і засоби спілкування. Бар'єри у спілкуванні. Мистецтво спілкування і формування позитивного іміджу. Етика спілкування як єдність внутрішнього і зовнішнього, змісту і форми.

Моральні основи професійного спілкування. Поняття моральної культури. Співвідношення понять «моральна культура», «професійна культура», «корпоративна культура», «правова культура» особи. Структура моральної культури особи: культура моральної свідомості, культура моральної поведінки і

культура морально-професійної діяльності. Різноманітність моральних почуттів, їх роль у духовній культурі й регуляції професійної діяльності.

Критерій та рівні розвитку моральної культури особи. Моральна культура і престиж професії, авторитет закону. Взаємозв'язок моральної і правової культури, їх роль у регуляції праввідносин.

Поняття етикету. Світський та діловий (службовий) етикет. Культура мовлення. Зовнішній вигляд.

Імідж професіонала – форма виявлення ділових якостей та дотримання норм етикету (в першу чергу, ділового) при виконанні професійних обов'язків, дотримання яких є загальнообов'язковим для всіх працівників і службовців. Обов'язковість дотримання норм ділового етикету при спілкуванні з іноземцями.

Професійна етика керівника. Вимоги коректності, ввічливості, скромності під час спілкування.

Навчальні питання до семінарського заняття:

1. Мистецтво спілкування і проблеми формування позитивного іміджу професіонала.
2. Культура мовлення як елемент професійної культури.
3. Етикет як історичне явище: історія виникнення та розвитку.

Методичні поради з викладання теми: необхідно розглянути взаємозв'язок понять «етика» – «етикет» – «імідж», окремо висвітливши питання про діловий етикет і основні принципи і форми ділового спілкування.

До першого питання. Необхідно розкрити визначення категорії «моральна культура особи» та охарактеризувати внутрішню структуру даної категорії. Слід звернути увагу на співвідношення понять «моральна культура», «професійна культура», «правова культура психологів».

Потрібно пам'ятати, що культура поведінки працівників виявляється в їх відносинах між собою та у ставленні до громадян у праці, побуті; їй властива діалектична єдність змісту і форми, суті та явища. В культурі поведінки важливо враховувати три складові моменти: зовнішній прояв поведінки, характер взаємозв'язку і ступінь відповідності їх між собою. Поведінка кожної людини опосередкована, насамперед, правовою, моральною та естетичною культурою, культурою мислення і культурою почуттів.

Форма поведінки знаходиться у нерозривній органічній єдності зі своїм змістом. Ця єдність виявляється, насамперед, у тому, що зміст і форма поведінки не мисляться одне без одного. Не може бути в поведінці вчинку змісту, що не обгорнутий у свою форму, тому що форма – це вираження змісту. З іншого боку, немає форми, яка б не передавала певний зміст, форма поведінки завжди змістовна, а зміст оформлений і тільки у своїй єдності, цілісності вони можуть бути сприйняті естетично.

До другого питання. Варто відзначити, що особливе місце в моральному та естетичному вихованні психологів належить сфері спілкування. Спілкування є необхідною і загальною умовою будь-якої життєдіяльності, найважливішим фактором формування і розвитку людини. Потрібно звернути увагу на такі моральні виміри спілкування, як толерантність, повага, співчуття, милосердя, любов. У відповіді потрібно зазначити, що основними формами культури спілкування є такі: культура поведінки, мови та зовнішнього вигляду. Кожна з цих форм має певний естетичний потенціал, який, з одного боку, передає рівень естетичної культури, а з іншого – своїм безпосереднім впливом формує морально-естетичну культуру працівника.

До третього питання. Слід пам'ятати, що етикет – це, насамперед, сукупність формальних правил, які регулюють зовнішні прояви людських стосунків (поводження з людьми, формули звертання, вітання, вибачення, подяки, поведінка в громадських місцях тощо). Але, здавалося б, суто формальні моменти спілкування здатні містити досить-таки глибокий моральний зміст. Дотримуючись вимог етикету, люди таким чином декларують узгодженість свого способу поведінки і дій з поведінкою і діями наших партнерів по спілкуванню, ніби заявляючи про свою приналежність до єдиного морального і смислового простору. Необхідно звернути увагу на те, що в етикеті слід розрізняти дві сторони: морально-етичну (норми поведінки) та естетичну – зовнішні форми прояву цих норм, граціозність і красу манер.

Діловий етикет психолога – це складова частина його морально-естетичної культури, яка містить регламентовані форми спілкування як із громадянами, так і з колегами. Якщо етикет включає в себе правила спілкування всіх людей і у всіх ситуаціях, то правила ділового етикету діють у більш вузькій сфері – вони визначають правила поведінки працівників при виконанні ними своїх професійних обов'язків. Діловий етикет вимагає такого стилю спілкування, висуває такі моральні норми,

що сприяють і слугують створенню в колективі морально-здорової психологічної атмосфери і є важливим фактором виконання професійного обов'язку.

Можна виокремити декілька принципів ділового етикету, які є надзвичайно важливими у професійній діяльності.

Перший – це принцип гуманізму, людяності, який втілюється в моральних вимогах до культури взаємовідносин. Це – повага до інтересів та почуттів інших працівників, усіх громадян, які переступають не лише поріг відповідної установи, а й контактують у неформальній ситуації. «Людина завжди має виступати як ціль, проте ніколи – як засіб». Без практичного втілення цієї максими німецького філософа І. Канта дотримуватися норм етикету безглуздо, оскільки втрачається сутнісний принцип людської взаємодії. На рівні індивідуальної культури особи цей принцип виявляється у проявах ввічливості, тактовності, скромності, точності.

Другий принцип ділового етикету – доцільність дій. Сучасний діловий етикет передбачає, що все у спілкуванні має бути поміркованим, простим. Якщо ми не знаємо, як поводити себе в якійсь нестандартній для нас ситуації, то варто керуватись принципом доцільності і зручності. Проте зручно має бути не лише нам, а й людям, з якими ми спілкуємося.

Третій принцип ділового етикету – це витонченість й ошатність, або естетична привабливість поведінки. Правила етикету визначаються вимогами естетики, їх типове обґрунтування: «непристоїно, тому що негарно».

Експрес-опитування основних термінів та понять теми:

поведінка, спілкування, манери, стиль, дрес-код, культура почуттів, тактовність, ввічливість, скромність, звички, етикет, стиль поведінки, імідж

Додаткові завдання для підготовки до семінарського заняття:

1. Співставте поняття «моральна культура» та «культура професійної діяльності». Розкрийте взаємозалежність розвиненої моральної культури і професійних якостей особи.

2. Сформулюйте 10 найважливіших правил ділового етикету.

3. У чому полягає специфіка мережевого етикету? Які Ви знаєте правила мережевого етикету?

4. Що таке етикет дозвілля і яку роль він відіграє у культурі поведінки людини? Які існують норми спілкування під час неформальних зустрічей, вечірок чи святкування?

5. Як культура зовнішнього вигляду пов'язана з особистісною та професійною культурою людини? Назвіть основні вимоги до зовнішнього вигляду фахівця в офіційній або діловій сфері.

Навчальні питання та завдання до практичного заняття 1:

1. Поясніть, чому дисципліна – найперша вимога і найважливіша риса моральної особистості? Чому порушення дисципліни псують моральні відносини в колективі?

2. Виписати приклади традиційних моральних приписів з письмових та усних вітчизняних джерел, спрямованих на формування етичності українців (фольклор, релігійні настанови, «Повчання» Володимира Мономаха тощо).

3. Розробити порівняльну таблицю правил поведінки: Лицар – буржуа – джентльмен.

Додаткові завдання для підготовки до практичного заняття 1:

1. Чи тотожні поняття духовність і порядність?

2. Для чого людині бути порядною?

3. Поясніть, як Ви розумієте вислів: «Хороші манери складаються з маленьких самопожертвувань» (Р. Емерсон). Чи згодні Ви із цим?

4. Визначте 10 правил «справжньої леді» і 10 правил «справжнього джентльмена». Чи є в зазначених Вами правилах спільні позиції для леді і джентльменів? Як Ви гадаєте, із чим це пов'язано?

5. Чи є діяльність людини достатньою підставою для наших суджень про неї?

Навчальні питання та завдання до практичного заняття 2:

1. Занотувати основні правила поведінки за столом.

2. Підготувати анекдот чи гумористичну історію, яку можна розказати перед аудиторією у неформальній обстановці (наприклад, під час чаювання тощо).

3. Скласти порівняльну таблицю норм поведінки ділового та світського етикету.

Додаткові завдання для підготовки до практичного заняття 2:

1. Що спонукає аудиторію сміятися?
2. Чи існують універсальні жарти? Аргументуйте свою думку.
3. Які теми не підіймаються перед малознайомими людьми, у публічному просторі?
4. Яку роль, на Вашу думку, відіграє сміх у компанії?
5. Чи можуть малознайомі люди почувати себе невимушено у великій компанії? Від чого, на Вашу думку, залежить невимушеність поведінки особи?

Навчальні питання та завдання до практичного заняття 3:

1. Скласти морально-психологічний портрет вашої навчальної групи, звертаючи увагу, насамперед, на такі особливості її життя:
 - а) ступінь згуртованості;
 - б) наявність угруповань всередині колективу;
 - в) про що говорять, сперечаються в колективі, якою інформацією обмінюються, які почуття переважають;
 - г) наявність формальних чи неформальних лідерів, характер стосунків, їх роль у розвитку почуття солідарності в колективі.
2. Сформулювати 10 правил спілкування в Інтернеті.
3. Обґрунтувати значення компліменту в особистому і професійному житті? Чи завжди доречно робити людині зауваження щодо її зовнішнього вигляду?

Додаткові завдання для підготовки до практичного заняття 3:

1. На чому ґрунтується єдність колективу?
2. Які чинники впливають на реалізацію етичних норм кожним членом групи?
3. Які особливості етичної поведінки мовця і слухача ви знаєте?
4. Чи відрізняються правила спілкування в реальному і віртуальному просторі?
5. Чи є правдивими компліменти? Окресліть ситуації, де висловлення компліментів є неприпустимим.

Тема 7. Морально-етичні проблеми сучасності та їх відображення в професійній діяльності

Прикладний характер сучасного етичного знання. Загальні тенденції сучасного розвитку теоретичної та прикладної, в тому числі і правової, етики.

Людина, її ідеальний образ в етичному і правовому вимірі сучасності. Ідеал людини та його реалізація в етичних вченнях, правових концепціях і програмах (консерватизм, технократизм, футуризм, соціально-утопічні проекти).

Тілесність людини як етична і правова проблема сучасності. Тілесність і маргінальність; візуалізація образу: стереотипи та упередження. Етика здорового способу життя. Естетика здоров'я та здоровий спосіб життя як цінність сучасності.

Насильство у сучасному суспільстві, його форми. Підстави для легітимності насильства. Насильство і держава. Війна як виклик сучасним соціально-політичним інституціям. Колабораціонізм як етична і правова проблема. Остракізм і позбавлення громадянства: історія і сучасність. Смертна кара як морально-правова проблема для сучасного світу (*Загальна декларація прав людини*). Основні тенденції в історії смертної кари. Проблема смертної кари в Україні.

Біоетика і право. Правове регулювання проблем евтаназії, фетальної терапії, клонування, трансплантації органів, сурогатне материнство тощо. Співвідношення біологічної сутності та правової особистості. Правове регулювання вітального начала.

Авторство як етична і правова проблема сучасності: від формування ідеї до її практичного втілення. Академічна доброчесність і плагіат.

Навчальні питання до семінарського заняття:

1. Загальна морально-правова картина сучасного соціокультурного розвитку.
2. Вплив руйнації традицій та утвердження принципу індивідуалізму на морально-правову ситуацію в Україні.
3. Смертна кара як морально-правова проблема сучасного суспільства.
4. Біоетика. Правове регулювання біоетичних проблем.

Методичні поради з викладання теми: необхідно розглянути специфіку актуальних проблем сучасного суспільства, визначити значення принципу толерантності у окресленні зазначених проблем, а також продемонструвати взаємозв'язок етичної та правової складових зазначених проблем.

До першого питання. У висвітленні питання необхідно подати загальну морально-правову картину сучасного соціокультурного розвитку: а) постановка в центр ціннісної уваги суспільства особистості з її правами і можливостями; б) руйнація традицій, традиційної культури; в) бурхливий розвиток науки і техніки; г) невпинна урбанізація; д) маніпулювання свідомістю за допомогою ЗМІ та ін. проблеми; потрібно розкрити позитивні і негативні сторони даних проблем. Також варто розглянути різні точки зору щодо майбутніх перспектив розвитку людства.

До другого питання. Варто зупинитися на розкритті феномену глобалізації людства і зазначити, що актуальними морально-правовими проблемами вважаються проблеми, вирішення яких залежить від усього людства, такі, як екологія, голод, епідемії, війни, писемність населення планети Земля тощо. Однією країною чи союзом окремих країн такі проблеми не можуть бути вирішені. У підготовці до питання слід ознайомитись із діяльністю Римського клубу та включити до відповіді інформацію щодо діяльності ООН у царині розв'язання актуальних глобальних проблем сучасності.

До третього питання. Слід розглянути різні підходи до розуміння сутності насильства: як в історії людства вирішувалася проблема легітимізації насильства (таліон, інституалізація насильства в державі, державно-правові засоби заміни насильства загрозою насильства). Пригадати типи насильницького впливу на людину (власне насильство, мова, суспільна влада). Навести аргументи, коли насильство отримує моральні санкції.

Рекомендуємо навести основні підходи до розуміння смертної кари в історичному контексті. Розкрити, як в Україні розв'язується проблема смертної кари.

До четвертого питання. У відповіді необхідно зазначити основні напрямки розвитку прикладної етики; розглянути морально-правовий аспект сучасних біоетичних проблем (евтаназії, клонування, фетальної терапії, трансплантації органів тощо). Порівняти морально-правові підходи до постановки проблем біоетики у різних країнах (США, Голландія, Франція, Україна) та спроби їхнього розв'язання.

Експрес-опитування основних термінів та понять теми:

плюралізм, толерантність, традиція, індивідуалізм, гедонізм, егоцентризм, тілесність, маргінальність, насильство, тероризм, біоетика, смертна кара, евтаназія, фетальна терапія, клонування, трансплантація

Додаткові завдання для підготовки до семінарського заняття:

1. Що відіграє вирішальну роль у житті людини, суспільства в ті чи інші епохи:

- соціально-економічні інтереси;
- закони;
- духовні потреби;
- щось інше.

Обґрунтуйте свою думку.

2. Які етичні засади сучасних правових проблем Ви можете виокремити в сучасному українському суспільстві?

3. Чому проблеми смертної кари та евтаназії не можуть розглядатися виключно у правовому полі?

4. Які проблеми можна віднести до «біоетики»?

5. Чи є морально сумісними почуття відповідальності, милосердя, поблажливості та жорстоких методів поведінки в людини, яка утримує владу? За яких умов їх доцільно застосовувати і до кого?

Навчальні питання та завдання до практичного заняття 1:

1. Написати есе на одну з тем:

- а) Етика творчості й наукової діяльності;
- б) Авторське право і плагіат як проблема етики;
- в) Графоманія як феномен сучасної культури;
- г) Етичні засади науково-дослідної діяльності.

2. Підготувати доповідь на питання:

- а) Етика здорового способу життя;
- б) Естетика здоров'я та здоровий спосіб життя як цінність сучасності;
- в) Аскетизм і чернецтво як форми пошуку душевного здоров'я;
- г) «Конкордизм» В. Винниченка.

3. Скласти таблицю індивідуальних та інституційних вимог до формування професіонала.

Додаткові завдання для підготовки до практичного заняття 1:

1. Чи правильне твердження: плагіат знецінює творчість?
2. Чи несе автор особисту відповідальність за створений твір мистецтва? Які критерії застосовуються для віднесення творчості особи до художньої (мистецької) діяльності?
3. Як, на Вашу думку, потреба самовираження через творчість – сутнісна риса саме нашого часу чи це загальна, властива природі людини здатність і потреба?
4. У чому полягає етичний вимір здорового способу життя? В яких саме аспектах здоровий спосіб життя потребує етичного та правового аргументування на сьогоднішній день?
5. Які практики мирського аскетизму Вам відомі? Із чим вони пов'язані?
6. Яка суть чернецтва? В чому полягає подвиг усамітнення?
7. Як Ви розумієте принцип «чесності із собою», сформульований В. Винниченком?

Навчальні питання та завдання до практичного заняття 2:

1. Расизм як етична і правова проблема сучасності.
2. Проблема дотримання універсальних принципів моралі у суспільствах перехідного типу.
3. Процес урбанізації як етико-правова проблема.
4. Патріотизм та космополітизм у сучасній етиці.

Додаткові завдання для підготовки до практичного заняття 2:

1. Які моральні складності породжує науково-технічний прогрес?
2. Що таке бідність і що таке багатство з позиції їх духовного виміру?
3. Феномен ресентименту та його аналіз у сучасній етиці (Ф. Ніцше «Генеалогія моралі»).
4. Історія боротьби цензури та новацій у західноєвропейській культурі.
5. Правове регулювання проблем евтаназії, фетальної терапії, клонування, трансплантації органів тощо.

ФАБУЛИ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ПРАКТИЧНОЇ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Наскільки людина залежить від суспільства (виховання, освіта, наука, культура, формування індивідуальності й особистості)?

2. Проаналізуйте відмінності між поняттями «мораль», «етика», «моральність».

3. Дайте порівняльну характеристику формам суспільної свідомості та системам регуляції суспільних відносин (мораль, релігія, право).

4. Охарактеризуйте основні історичні типи моралі у їх співвідношенні.

5. Чим моральна регуляція людської поведінки відрізняється від правової? Наведіть приклади солідарної взаємодії моральних і правових норм, а також їх протистояння.

6. Співставте дві галузі знань – етику і психологію. Що у них спільного і чим вони різняться між собою?

7. Чи тотожні поняття духовність і порядність? Чи здатна людина сама, без Бога та релігії, бути моральною?

8. Проаналізуйте і співставте поняття:

- егоїзм – монологізм;
- спілкування – діалог;
- милосердя – жалість.

9. Здійсніть порівняльний аналіз понять: страх, сором, совість.

10. Проаналізуйте відмінності між поняттями добра та блага.

11. Розкрийте відображення принципів гуманізму, справедливості і законності в *Загальній декларації прав людини та Європейській конвенції про захист прав людини й основних свобод*.

12. Сформулюйте потребу в унормованості і передбачуваності будь-якого виду соціальної взаємодії.

13. Окресліть принцип наслідування і принцип творчої інтерпретації у сучасній професійній етиці психолога.

14. Розкрийте загальні положення закону України *Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності*.

15. Розкрийте морально-етичний зміст *Загальної декларації прав людини*.

16. Розкрийте морально-етичний зміст *Декларації принципів толерантності*.

17. Розкрийте морально-етичний зміст *Декларації прав дитини*.

18. Розкрийте морально-етичний зміст *Етичного кодексу психолога*.

19. Розкрийте морально-етичний зміст *Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини*.

20. Поясніть, у чому полягає етична дилема використання штучного інтелекту та цифрових технологій у психологічній практиці?

21. Аргументуйте, чому важливо враховувати національні та культурні традиції у формах дозвілля.

22. Співставити та порівняти поняття: «етика», «етикет», «імідж».

23. Розкрийте сутність усного та письмового ділового спілкування, назвіть їх різновиди.

24. Визначте універсальні непорушні правила людського спілкування.

25. Поясніть, як національні традиції та культурні норми впливають на культуру зовнішнього вигляду.

26. Дайте характеристику сильної моральної особистості. Наведіть приклад такої особистості у сфері політики, науки, свого соціального оточення.

27. Проаналізуйте феномен клонування з точки зору моралі. Чому це явище викликає неоднозначну оцінку з боку громадськості?

28. Окресліть значення Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини та Конституції України для ствердження морально-правового простору в українській державі на основі аналізу зазначених правових документів.

29. Дайте етичну характеристику шлюбного контракту. У чому полягає його прагматичний і моральнісний зміст?

30. Сформулюйте обґрунтування потреби людини у духовному зростанні, у розвитку та вихованні власних почуттів та емоцій.

ФАБУЛИ СИТУАЦІЙНИХ ЗАВДАНЬ

1. Обговорення питання: Чому люди, порушуючи норми моралі, зазвичай маскують свої аморальні вчинки?

2. Як Ви розумієте значення понять:

- аморальна поведінка;
- високоморальний вчинок;
- неетичне висловлювання.

3. У чому Ви вбачаєте:

- моральний рівень особистості;
- альтернативи та рівні моральної взаємодії особи зі світом;
- прояви морального позитиву і морального негативу.

4. Обговорення питання: Чи будь-яка людина, яка знайома з нормами моралі, є взірцем моральності? Чому?

5. Покажіть, у чому Ви бачите у вашому житті моральну сторону. Чи потрібно людині бачити й усвідомлювати моральний бік своїх вчинків чи достатньо просто вести себе у відповідності з вимогами моралі?

6. Поясніть, як Ви розумієте принцип «не протидії злу силою»? Як на Вашу думку, добро має бути «з кулаками»?

7. Наполеон стверджував: *«Досягайте успіху, – я суджу про людей лише за результатами їхніх вчинків»*. Чи правильно судити про людей лише за їхніми вчинками? За яких обставин даний підхід себе виправдовує?

8. Обговорення питання: Як Ви ставитеся до невідворотності покарання людини за свої вчинки, «гріхи»?

9. Як чинити в тих випадках, в яких психолог вимушений обирати між «цивільними» моральним цінностями (наприклад, дружніми чи сімейними зв'язками) та професійним обов'язком? Проаналізуйте ситуацію відповідного морального конфлікту під час виконання службових обов'язків та обґрунтуйте Ваш варіант дії.

10. Як Ви вважаєте: космополітизм – це форма свідомості (принцип відношення) чи об'єктивно існуюче явище, що сформувалося під впливом певних історичних обставин? Космополітизм шкідливий чи корисний? Чи може він співвідноситися (поєднуватися) з патріотизмом?

11. Чи правильне твердження: «Те, що відбуваються вдома між членами подружжя в їхньому приватному житті, є їхньою особистою справою. Ніхто не повинен в це втручатися?»

12. Чи правильне твердження: «Жінки ніколи не зможуть бути гарними поліцейськими (військовими), тому що вони не наділені достатньою силою для того, щоб виконувати завдання, які стоять перед ними?»

13. Чи є расизм виключно справою совісті кожної особи? Обґрунтуйте відповідь.

14. Аргументуйте тезу: діти потребують додаткового захисту від порушень прав людини.

15. Чому скромність вважається позитивною, а амбіційність – ні? Адже завдяки останній людина частіше досягає бажаного?

16. Обговорення питання: Чи може сумлінне виконання службових обов'язків бути моральним вчинком? За яких обставин?

17. Наведіть приклади, коли вдосконалення та самовдосконалення виступають різновидом задоволення.

18. Проаналізуйте різні аспекти категорії обов'язку. Наведіть приклади, які б слугували ілюстрацією Ваших міркувань.

19. Які особливості індивідуальної культури, на Ваш погляд, особливо ускладнюють взаєморозуміння між людьми? Обґрунтуйте власну позицію.

20. Які етичні прийоми спілкування та стосунки загалом поєднують колектив і особистість?

21. Обговорення питання: Які Ви знаєте комунікативні бар'єри? Чи існують нездоланні бар'єри у спілкуванні, на Ваш погляд?

22. Обговорення питання: Як сучасна людина виправдовує співвідношення користі та діяльності?

23. Обговорення питання: У чому проявляються позитивні якості людини споживацького типу моралі?

24. Обговорення питання: Чому аморальній людині нерідко значно легше здобути певні матеріальні блага, ніж високоморальній?

25. Обговорення питання: Чому в різних етичних системах прагнення до збагачення засуджується?

26. Обговорення вислову: *Тепер, коли ми навчилися літати у повітрі, як птахи, плавати під водою, як риби, нам не вистачає лише одного: навчитися жити на землі, як люди (Бернард Шоу)*. Як Ви можете прокоментувати це твердження? Обґрунтуйте його. Чому, на Вашу думку, людині необхідно вчитися бути людиною?

27. Обговорення питання: Чи можуть вчинки носити моральний характер, одночасно залишаючись аморальними, з точки зору загальноприйнятих правил? Наведіть приклади.

28. Обґрунтуйте власну позицію у питанні: Варто чи не варто залишати людині свободу бути аморальною?

29. Обговорення питання: Чому проблеми смертної кари та евтаназії не можуть розглядатися виключно у правовому полі?

30. Обговорення питання: Як Ви вважаєте, у людини тяжіння до зла вроджене, чи це набута якість у процесі її існування? Чи можна вважати, що зло в людині – це ознака хвороби?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Етика як філософська дисципліна. Історія розвитку етичних вчень

Реферати, есе:

1. Моральний вимір особистості й суспільства.
2. Таліон і табу. Стародавні кодекси моральних обов'язків.
3. Порівняння етики Старого і Нового Заповіту за «Словом о Законі і Благодаті» Іларіона.
4. Етика доби Відродження. Піко делла Мірандола про людину та її призначення.
5. С. К'єркегор: основні етапи життєвого становлення людини: естетичний, етичний, релігійний.

Завдання для самостійного вивчення:

1. Виникнення етики як науки та її місце в системі філософського знання.
2. Моральна свідомість і моральна практика: проблеми взаємодії та взаємозв'язку.
3. Проаналізуйте відмінності між поняттями «мораль», «етика», «моральність».
4. Дайте порівняльну характеристику формам суспільної свідомості та системам регуляції суспільних відносин (мораль, релігія, право).
5. Охарактеризуйте основні історичні типи моралі в їх співвідношенні.
6. Розкрийте сутність основних функцій моралі.
7. Наведіть приклади солідарної взаємодії моральних і правових норм, а також їх протистояння.
8. Закон України *«Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»*: загальні положення.
9. Норма як елемент моральної свідомості. Структура моральних норм та їх зв'язок з нормами права.
10. Вплив етики на формування та розвиток моральності особи.

Тема 2. Категоріальний апарат етики і його практичне значення

Реферати, есе:

1. Виховання й освіта як спосіб протидії злу в історії європейської цивілізації.

2. «Банальність зла» за Ханною Арендт.
3. Сором і совість як явища моралі. Характеристика сорому і сумніву як форм виявлення совісті.
4. Шляхи досягнення щастя в історії етичної думки.
5. Сенс життя за Віктором Франклом.

Завдання для самостійного вивчення:

1. Моральні засади формування і функціонування професійної етики.
2. Моральнісна сутність служіння суспільству і державі.
3. Поважне ставлення до виконання професійних обов'язків як поняття моральності.
4. Професійна етика як історичне і загальнокультурне явище.
5. Корпоративна культура і професійна етика: співставлення та аналіз понять.
6. Загальна характеристика принципів морального вибору.
7. Сутність і специфіка моральних цінностей. Добро і зло як вихідні категорії етики.
8. Основні сучасні підходи до розкриття категорій сенсу життя та щастя.
9. Обов'язок і відповідальність. Співвідношення службового та морального обов'язку у професійній діяльності.
10. Совість як контроль-регулятивний механізм моральної свідомості особи.

Тема 3. Професійна етика: сутність, завдання, історія виникнення та розвитку

Реферати, есе:

1. М. Вебер «Протестантська етика та дух капіталізму»: загальний огляд роботи.
2. Ідея «сродної праці» в етиці Г. С. Сковороди.
3. Відображення принципів гуманізму, справедливості і законності в Загальній декларації прав людини та Європейській конвенції про захист прав людини й основних свобод.
4. Історія боротьби цензури і новацій в західноєвропейській культурі.
5. Законодавчий захист моралі: історико-культурний екскурс.

Завдання для самостійного вивчення:

1. Професійна етика як феномен культури і виклик часу.
2. Професіоналізм як сутнісна риса особистості.
3. Трудова мораль як феномен культури.

4. Мораль і право як основні регулятори життєдіяльності суспільства.

5. Саморефлексія і супервізія як невід'ємна частина етичної культури психолога.

6. Етичні виклики у роботі військового чи кризового психолога.

7. Морально-етичні принципи: сутність і види.

8. Відображення принципів гуманізму, справедливості і законності в *Загальній декларації прав людини та Європейській конвенції про захист прав людини й основних свобод*.

9. Маніпуляції у психологічному консультуванні та дослідженнях.

10. Емоційне вигорання та збереження професійної доброчесності.

Тема 4. Формування системи моральних принципів і цінностей професійної діяльності

Реферати, есе:

1. Система цінностей у психології.

2. Толерантність як феномен сучасної професійної культури.

3. Дотримання етичних норм у психологічних дослідженнях.

4. Девіантна поведінка: причини та форми вираження.

5. Дискримінація і субординація як різні форми соціального порядку.

Завдання для самостійного вивчення:

1. Моральний вибір як етико-світоглядна проблема.

2. Дискримінація як альтернативна форма регуляції суспільного життя.

3. Морально-професійна деформація: сутність та шляхи її подолання.

4. Плюралізм цінностей і моральний реалізм.

5. Сутність і специфіка моральних цінностей.

6. Цінність людського життя як проблема етики.

7. Толерантність і недискримінація як вихідні настанови професійної діяльності.

8. Патріотизм і космополітизм як етичні проблеми.

9. Расизм і ксенофобія як етична проблема.

10. Гендерна рівність як феномен сучасної культури.

Тема 5. Нормативно-правова основа етичних засад професійної діяльності

Реферати, есе:

1. Гуманізм та насилля у професійній діяльності психолога.
2. Особливості професійних обов'язків психолога.
3. Морально-професійна деформація: причини та шляхи попередження.
4. Поняття моральної свободи і необхідності. Свобода дії, свобода вибору, свобода волі.
5. Етичний аспект мотивації у виборі майбутньої професії психолога.

Завдання для самостійного вивчення:

1. Розкрийте морально-етичний зміст *Загальної декларації прав людини*.
2. Розкрийте морально-етичний зміст *Декларації принципів толерантності*.
3. Розкрийте морально-етичний зміст *Декларації прав дитини*.
4. Розкрийте морально-етичний зміст Закону України *Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності*.
5. Розкрийте морально-етичний зміст *Етичного кодексу психолога*.
6. Розкрийте морально-етичний зміст *Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини*.
7. Роль гендерної рівності в демократизації суспільних процесів.
8. Історія становлення феномену свободи совісті.
9. Можливості правового захисту честі і гідності особи.
10. Гуманізм як правова й етична проблема.

Тема 6. Основні принципи і форми спілкування. Діловий етикет

Реферати, есе:

1. Етикет як історичне явище: історія виникнення та розвитку.
2. Проблеми етики спілкування у сучасній філософській думці.
3. Універсальні правила мовного етикету.
4. Основні вимоги до зовнішнього вигляду психолога.
5. Проблеми формування позитивного іміджу професіонала.

Завдання для самостійного вивчення:

1. Поняття «моральна культура», «культура професійної діяльності». Взаємозалежність розвиненої моральної культури і професійних якостей особи.

2. Етикет як історичне явище: історія виникнення та розвитку.

3. Діловий етикет.

4. Мережний етикет.

5. Етикет дозвілля.

6. Етика ділового спілкування. Відмінність ділового етикету і професійного такту.

7. Культура зовнішнього вигляду.

8. Імідж професіонала.

9. Мистецтво спілкування і проблеми формування позитивного іміджу професіонала.

10. Культура мовлення як елемент професійної культури.

Тема 7. Морально-етичні проблеми сучасності та їх відображення у професійній діяльності

Реферати, есе:

1. Проблема дотримання універсальних принципів моралі у суспільствах перехідного типу.

2. Мозаїчний характер моралі сучасного суспільства.

3. Феномен ресентименту та його аналіз у сучасній етиці (Ф. Ніцше «Генеалогія моралі»).

4. Межі і можливості саморозвитку.

5. Етичні цінності та ідеали сучасних молодіжних субкультур.

Завдання для самостійного вивчення:

1. Актуальні морально-правові проблеми сучасного суспільства: сутність, значення, основні підходи до розв'язання.

2. Підстави для легітимності насильства в історії становлення і розвитку держави.

3. Смертна кара: правовий та етичний аспекти проблеми.

4. Расизм як етична і правова проблема сучасності.

5. Проблема дотримання універсальних принципів моралі у сучасному суспільстві.

6. Колабораціонізм як етико-правова проблема.

7. Процес урбанізації як етико-правова проблема.

8. Патріотизм та космополітизм у сучасній етиці.

9. Біоетика як феномен сучасної прикладної етики.

10. Евтаназія і клонування як етико-психологічні проблеми.

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ НАПИСАННЯ НАУКОВИХ ТЕЗ

1. Мозаїчний характер моралі сучасного суспільства. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»: загальні положення.

2. Соціальна нерівність як етико-правова проблема.

3. Поняття моральної свободи і необхідності. Свобода дії, свобода вибору, свобода волі. Декларація принципів толерантності: загальні положення.

4. Поняття особистої честі та гідності і гарантія їхнього дотримання в Європейській конвенції про захист прав людини й основних свобод та Конституції України.

5. Основні сучасні підходи до розкриття категорій сенсу життя і щастя.

6. Стильова поліфонія сучасної культури. Основні стильові домінанти сучасності (Декларація принципів толерантності).

7. Деградація і дегуманізація мистецтва як етична проблема (Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»).

8. Графоманія як феномен сучасної культури: етико-правовий аналіз.

9. Плагіат як феномен культури: етико-правовий аналіз.

10. Меценатство як етична і правова проблема.

11. Процес урбанізації як етико-правова проблема. Декларація принципів толерантності: загальні положення.

12. Збереження культурних пам'яток як етична і правова проблема. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.): загальні положення.

13. Етичні цінності та ідеали сучасних молодіжних субкультур.

14. Патріотизм і космополітизм у сучасній етиці.

15. Самоосвіта і самовиховання як етична установка сучасної людини.

16. Таліон і табу. Стародавні кодекси моральних обов'язків.

17. Порівняння етики Старого і Нового Заповіту за «Словом о Законі і Благодаті» Іларіона.

18. Етика доби Відродження. Піко делла Мірандола про людину та її призначення.
19. С. К'єркегор: основні етапи життєвого становлення людини: естетичний, етичний, релігійний.
20. «Банальність зла» за Ханною Арендт.
21. Сенс життя за Віктором Франклом.
22. М. Вебер «Протестантська етика та дух капіталізму»: загальний огляд роботи.
23. Ідея «сродної праці» в етиці Г. С. Сковороди.
24. Гідність людини за Ігорем Козловським.
25. Історія боротьби цензури і новацій в західноєвропейській культурі.
26. Законодавчий захист моралі: історико-культурний екскурс.
27. Дискримінація і субординація як різні форми соціального порядку.
28. Феномен ресентименту та його аналіз у сучасній етиці (Ф. Ніцше «Генеалогія моралі»).

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Виникнення етики як науки та її місце в системі філософського знання.
2. Вплив етики на формування та розвиток моральності особи.
3. Мораль як феномен культури. Сутність моралі, її структура та функції.
4. Мораль та інституційна регуляція суспільного життя.
5. Моральний вимір особистості й суспільства.
6. Моральні відносини. Їх структура та функції.
7. Моральнісна сутність служіння суспільству і державі.
8. Характеристика сучасних етичних теорій.
9. Добро і зло як вихідні категорії етики. Специфіка їх прояву у професійній діяльності.
10. Моральне зло, його походження і сутність. Засоби боротьби зі злом.
11. «Банальність зла» за Х. Арндт.
12. Свіість як контрольно-регулятивний механізм свідомості особи. Характеристика сорому, сумніву і провини як форм виявлення свівісті.
13. Свобода людини як етична проблема. Поняття моральної свівободи і необхідності. Свобода дії, свівобода вибору, свівобода волі.
14. «Мужність бути» (П. Тіліх) як виклик сучасності.
15. Історичні аспекти становлення поняття честі. Рицарські турніри і дуелі як феномен культури. Кодекс офіцерської честі: історія формування.
16. Моральний зміст сенсу життя та щастя. Основні сучасні підходи до розкриття категорій сенсу життя та щастя.
17. Професійна етика як феномен культури і виклик часу.
18. Професіоналізм як інтегральна психологічна характеристика людини.
19. Поважне ставлення до закону як поняття моральності.
20. Основні принципи професійної етики та специфіка їх реалізації у професійній діяльності.
21. Морально-правовий зміст принципу законності.
22. Гуманізм та насилля у професійній діяльності.
23. Справедливість як категорія та принцип професійної етики.

24. Плюралізм цінностей і моральний реалізм.
25. Сутність і специфіка моральних цінностей. Цінність людського життя як проблема етики.
26. Толерантність і недискримінація як вихідні настанови професійної діяльності.
27. Патріотизм і космополітизм як етичні проблеми.
28. Расизм і ксенофобія як етична проблема.
29. Гендерна рівність як феномен сучасної культури.
30. Релігійна дискримінація і проблема свободи совісті.
31. Мистецтво як спосіб прищеплення і передачі цінностей.
32. Стильова поліфонія сучасної культури. Основні стильові домінянти сучасності.
33. Культурні пам'ятки як етична проблема. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.): загальні положення.
34. Мораль і право як основні регулятори життєдіяльності суспільства.
35. Інституційна регуляція суспільного життя (Т. Гоббс, теорія «суспільного договору»).
36. Законодавчий захист моралі та національної ідентичності: історико-культурний екскурс.
37. Етичні принципи роботи психолога.
38. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»: загальні положення.
39. Декларація принципів толерантності: загальні положення.
40. Етичний кодекс психолога: загальні положення.
41. Честь і гідність особи. Декларація проти катувань та інших жорстоких нелюдських або принижуючих гідність видів поводження чи покарання: загальні положення.
42. Поняття особистої честі та гідності і гарантія їхнього дотримання в Європейській конвенції про захист прав людини й основних свобод та Конституції України.
43. Відображення принципів гуманізму, справедливості і законності в Загальній декларації прав людини та Європейській конвенції про захист прав людини й основних свобод.
44. Поняття «моральна культура», «культура професійної діяльності». Взаємозалежність розвиненої моральної культури і професійних якостей особи.
45. Етикет як історичне явище: історія виникнення та розвитку.

46. Службовий етикет.
47. Мережевий етикет.
48. Етикет дозвілля.
49. Етика ділового спілкування. Відмінність ділового етикету і професійного такту.
50. Культура зовнішнього вигляду.
51. Імідж професіонала.
52. Мистецтво спілкування і проблеми формування позитивного іміджу професіонала.
53. Загальна морально-правова картина сучасного соціокультурного розвитку.
54. Індивідуалізм як загальнокультурна настанова сучасності.
55. Традиція як проголошення ієрархії усталених цінностей у протиставленні індивідуалізму.
56. Проблема дотримання універсальних принципів моралі у сучасного суспільства.
57. Актуальні морально-етичні проблеми сучасного суспільства: сутність, значення, основні підходи до розв'язання.
58. Смертна кара: правовий та етичний аспекти проблеми (Загальна декларація прав людини).
59. Колабораціонізм як етична і правова проблема в Україні.
60. Авторство як етична і правова проблема сучасності.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи : монографія. Київ : Ваіте, 2020.
2. Арендт Х. Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. 367 с.
3. Аріелі Ден. Чесно про (не)чесність. Львів : Вид-во Старого Лева, 2019. 288 с.
4. Бауман З., Донскіс Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. 280 с.
5. Василевська Т. Е. Етика в публічній службі : підручник. Київ : НАДУ, 2018. 256 с.
6. Винниченко В. Конкордизм. Система будування щастя. Київ : Укр. письменник, 2011. 342 с.
7. Голька М. Суспільна пам'ять та її імпланти. Київ : Ніка-Центр, 2022. 216 с.
8. Гринчак А. А. Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму : навч. посіб. Харків, 2018. 248 с.
9. Дастон Л. Коротка історія правил. Чому ми робимо так, а не інакше. Київ : Лабораторія, 2024. 368 с.
10. Декларація прав дитини : резолюція 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листоп. 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
11. Декларація принципів толерантності : резолюція 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листоп. 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503
12. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання : резолюція 3452 Генеральної Асамблеї ООН від 9 груд. 1975 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
13. Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань : резолюція 36/55 Генеральної Асамблеї ООН від 25 листоп. 1981 р. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/43860>
14. Декларація про права інвалідів : Організація Об'єднаних Націй від 9 груд. 1975 р. URL: <http://portal.rada.gov.ua/rada/>

15. Декомб В. Клопоти з ідентичністю. Переклад з французької, передмова примітки Валентина Омельянчика. Київ : Стилос, 2015. 281 с.

16. Донован В., Цимбалюк Д. Межі колоборації: мистецтво, етика та Донбас. Київ : Rosa Luxemburg Stiftung в Україні ; 7 БЦ, 2022. 348 с.

17. Енаф М. Ціна істини: дар, гроші, філософія. Київ : Дух і літера, 2019. 512 с.

18. Етичний кодекс психолога від 20 груд. 1990 р. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1448287570%D0%95%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B0.docx.pdf>

19. Загальна декларація прав людини : резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

20. Кауфман С. За межами піраміди потреб. Новий погляд на самореалізацію. Київ : Лабораторія, 2023. 400 с.

21. Кехейн А. Взаємодія з ворогом. Як працювати з людьми, які не викликають ні довіри, ні симпатій. Київ : Лабораторія, 2023. 160 с.

22. Козловський І. Людина на перехресті. Київ, 2023. 120 с.

23. Козловський І. Гідність – це правдивість. Київ, 2024 92 с.

24. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

25. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, прийнята ЮНЕСКО 21 листоп. 1972 р.

26. Конвенція про права дитини, прийнята та відкрита для підписання: резолюція 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 жовт. 1991 р.

27. Конвенція про права дитини : резолюція 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 груд. 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

28. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

29. Кубрак О. В. Етика ділового та повсякденного спілкування. Суми : Унів. кн., 2023. 222 с.

30. Лютий Т. Культура принада і спротиву. Київ : Темпора, 2020. 576 с.

31. Лютий Т. Сковорода. Самовладання. Київ : Темпора, 2022. 632 с.

32. Маклін А. Пізнання і вдосконалення: ідеї для саморозвитку та розвитку інших : навч. кн. Тернопіль : Богдан, 2024. 216 с.

33. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014. 65 с. URL: <http://povaha.org.ua/wp-content/uploads/2015/01/dp-2014-17.pdf>

34. Нападиста В. Г., Шинкаренко О. В., Рогожа М. М. Професійна та корпоративна етика : навч. посіб. Київ : Київ. ун-т, 2019. 368 с.

35. Національна пам'ять в умовах суспільних перетворень : монографія Київ : Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2022. 296 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1nvaupVQcctyH8q8OUgLfOOexYI30aKCb/view>

36. Панченко В. І. Прикладна етика : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2020. 392 с.

37. Петрова Г. Деонтологічні засади службової діяльності: службовий етикет правоохоронця (поліцейського) : пам'ятка. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. 96 с.

38. Попович М. Філософія свободи. Харків : Фоліо, 2018. 524 с.

39. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>

40. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 6 верес. 2012 р. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>

41. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів : Закон України від 21 квіт. 2023 р. № 3005-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-IX#Text>

42. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

43. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листоп. 2001 р. № 2789-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text>

44. Свендсен Ларс Фр. Г. Філософія свободи. Львів : Анетта Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2016. 335 с.

45. Томсон Е. Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм. Київ : Наш Формат, 2023. 384 с.
46. Український світ в його релігійних вимірах: колективна : монографія. Київ : Світ знань, 2022. 196 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1FhWP6mH_76WKJ6tzoMtQrxsEevx6KLVu/view
47. Ферт-Годбіхер Р. Походження людини (розумної) емоційної. Київ : Лабораторія, 2023. 296 с.
48. Філіппова І. Етикет – це легко. Київ : САМ, 2019. 240 с.
49. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Харків, 2024. 160 с.
50. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. Тернопіль : Навч. літ. ; Богдан, 2021. 552 с.
51. Фромм Е. Втеча від свободи. Харків : КСД, 2024. 288 с.
52. Черушева Г. Б., Пархоменко В. В. Економічна культура та професійна етика : навч. посіб. Київ : НАСОА, 2023. 169 с.
53. Четверте покоління прав людини: особливості правового регулювання, проблеми та перспективи розвитку в сфері охорони здоров'я : монографія / за заг. ред. С. Б. Бурлеци, М. В. Менджул. Ужгород : Говерла, 2020. 444 с.
54. Шур М. Як бути досконалим: Правильні відповіді на всі етичні запитання. Харків : Vivat, 2023. 336 с.

Інформаційні ресурси

1. Національна бібліотека України. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
2. Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія». URL: <http://www.ukma.kiev.ua>
3. Національна Парламентська бібліотека України. URL: <http://www.nplu.kiev.ua/>
4. Програмний продукт «Мультимедійний навчальний практикум «Професійна етика» / Кравець В. М., Носенко О. В., Кондратьєв І. М., Петрова Г. М., Кумеда Т. А., Підвисоцький В. В. Свідоцтво № 119146 від 18 трав. 2023 р. URL: <https://arm.naiou.kiev.ua/books/professional%20ethics/start.html>
5. Професійна етика : мультимед. навч. посіб. Свідоцтво № 108152 від 23 верес. 2021 р. URL: https://arm.naiou.kiev.ua/books/profesiina_etyka/info/media_pep.html

Навчальне видання

КУМЕДА Тетяна Андріївна,
ПЕТРОВА Ганна Миколаївна

ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ПСИХОЛОГА

Методичні рекомендації

Комп'ютерна верстка Яни ШУМКО

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

Дк № 4155 від 13.09.2011.

Підписано до друку 21.10.2025.

Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Обл.-вид. арк. 3,75. Ум. друк. арк. 3,49
